

ROZWÓD A RYWALIZACJA O OPIEKĘ NAD DZIEĆMI

Alicja Czerederecka

BIBLIOTEKA SĄDOWA

2. WYDANIE

ROZWÓD A RYWALIZACJA O OPIEKĘ NAD DZIEĆMI

Alicja Czerederecka

BIBLIOTEKA SĄDOWA

Zamów książkę w księgarni internetowej

profinfo.pl
księgarnia internetowa

2. WYDANIE

Stan prawny na 7 listopada 2019 r.

Wydawca

Magdalena Stojek-Siwińska

Redaktor prowadzący

Kinga Zając

Opracowanie redakcyjne

Karolina Marks – JustLuk

Projekt okładek serii

Wojtek Kwiecień-Janikowski, Przemek Dębowski

Łamanie

Krzysztof Drzewiecki – JustLuk

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

prawolubni

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ
Więcej na www.legalnakultura.pl
POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2020

ISBN 978-83-8187-055-9

2. wydanie

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 19

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Rodzicom

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	11
Wprowadzenie do drugiego wydania	13
Wprowadzenie do pierwszego wydania	17

CZĘŚĆ PIERWSZA

Rozdział I. Rywalizacja o dziecko w kontekście psychologii rodziny	25
1. Definicja rodziny, struktura rodziny i jej funkcje	25
2. Zmiany w funkcjonowaniu współczesnej rodziny	29
3. Więzy uczuciowe w rodzinie	34
4. Płeć rodziców a rozwój i wychowanie dziecka	37
Rozdział II. Regulacje prawne dotyczące władzy rodzicielskiej	42
1. Przedmiot i zakres opinii psychologicznej	42
2. Podstawowe pojęcia związane z władzą rodzicielską	45
3. Rozstrzygnięcia o władzy rodzicielskiej w wyroku rozwodowym oraz zmiany w zakresie jej sprawowania	51
4. Utrzymywanie kontaktów z dzieckiem	60
Rozdział III. Rozbicie rodziny	68
1. Przyczyny rozbicia, podstawowe przejawy i adaptacja do sytuacji kryzysu ...	69
2. Objawy obserwowane u rodziców	77
3. Objawy obserwowane u dzieci	81
4. Zaburzenia relacji między rodzicami a dziećmi	87
5. Skutki angażowania dziecka w konflikt	89
Rozdział IV. Kompetencje wychowawcze	110
1. Wychowanie – charakterystyka procesu	110
2. Wychowanie w rodzinie – funkcje, style wychowania i postawy wychowawcze	112

3. Definicja i metody oceny kompetencji wychowawczych	119
4. Kompetencje wychowawcze w literaturze prawniczej	122
5. Piecza naprzemienna a rywalizacja o opiekę nad dzieckiem	127

Rozdział V. Diagnozowanie osobowości rodziców

w sprawach opiekuńczych	135
1. Osobowość i dyspozycje psychiczne, dojrzałość psychiczna i społeczna	135
2. Narzędzia badawcze stosowane w diagnozowaniu osobowości rodziców występujących w sprawach opiekuńczych	138
3. Uwarunkowania osobowościowe rodziców rywalizujących o przejęcie opieki nad dziećmi – przegląd badań	142
4. Osobowość rodziców a rozwój psychiczny ich dzieci w świetle badań empirycznych	152

CZĘŚĆ DRUGA

Rozdział VI. Co decyduje o kompetencjach wychowawczych?

Metodologia badań własnych	163
1. Cel pracy i pytania badawcze	163
2. Hipotezy badawcze	165
3. Operacjonalizacja zmiennych	168
4. Badana grupa	169
5. Narzędzia badawcze	175
5.1. Test Rorschacha	175
5.1.1. Przyczyny wyboru testu jako narzędzia do badania osobowości rodziców rywalizujących o przejęcie opieki	175
5.1.2. Podstawowe założenia testu	178
5.2. Skala pomiaru behawioralnych wskaźników kompetencji wychowawczych rodziców (własnego autorstwa)	184
6. Procedura badawcza	189
7. Przebieg badań	190

Rozdział VII. Zasoby psychiczne i braki w zakresie kompetencji

wychowawczych	191
1. Dyspozycje psychiczne wyróżniające badaną grupę	191
1.1. Podstawowa struktura psychiczna	192
1.2. Procesy poznawcze	195
1.3. Procesy emocjonalne	199
1.4. Obraz własnej osoby	203
1.5. Postawa wobec otoczenia	206
1.6. Dojrzałość psychiczna i społeczna	208
2. Kompetencje wychowawcze specyficzne dla badanej grupy	211

3. Kształtowanie relacji dziecka z drugim opiekunem jako zjawisko wyróżniające badaną grupę	212
Rozdział VIII. Omówienie uzyskanych zależności	213
1. Dyspozycje psychiczne a kompetencje wychowawcze	213
1.1. Dyspozycje związane z podstawową strukturą psychiczną	214
1.2. Dyspozycje związane z procesami poznawczymi	225
1.3. Dyspozycje związane z procesami emocjonalnymi	240
1.4. Dyspozycje związane z obrazem własnej osoby	249
1.5. Dyspozycje związane z postawą wobec innych	253
1.6. Dyspozycje związane z dojrzałością psychiczną i społeczną	255
2. Dyspozycje psychiczne a kształtowanie relacji z byłym partnerem	256
2.1. Dyspozycje związane z podstawową strukturą psychiczną	256
2.2. Dyspozycje związane z procesami poznawczymi	258
2.3. Dyspozycje związane z procesami emocjonalnymi	261
2.4. Dyspozycje związane z obrazem własnej osoby	262
2.5. Dyspozycje związane z postawą wobec innych	263
2.6. Dyspozycje związane z dojrzałością psychiczną i społeczną	264
3. Kształtowanie relacji dziecka z byłym partnerem a kompetencje wychowawcze	264
4. Różnice między rodzicami rywalizującymi o udział w opiece nad dzieckiem w zależności od ich płci	267
4.1. Płeć badanych rodziców a ich dyspozycje psychiczne	267
4.2. Płeć badanych rodziców a ich kompetencje wychowawcze	270
4.3. Płeć badanych rodziców a kształtowanie relacji dziecka z drugim opiekunem	270
Rozdział IX. Dyskusja na temat uzyskanych wyników	271
1. Charakterystyka osobowości i kompetencji wychowawczych rodziców rywalizujących o opiekę nad dziećmi	271
1.1. Dyspozycje psychiczne	271
1.2. Kompetencje wychowawcze i kształtowanie relacji dziecka z drugim opiekunem	278
2. Dyspozycje psychiczne a kompetencje wychowawcze	279
3. Kształtowanie relacji dziecka z byłym partnerem a kompetencje wychowawcze	294
4. Dyspozycje psychiczne a kształtowanie relacji dziecka z byłym partnerem	296
5. Płeć badanych rodziców a ich osobowość i kompetencje wychowawcze	300
Rozdział X. Wnioski końcowe	305
1. Uwagi ogólne	305
2. Konkluzje dotyczące wyników badań	307

3. Sugestie dalszych badań	312
4. Wnioski praktyczne	315
Literatura cytowana	317
Wykaz rycin	333
Wykaz tabel	335

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty prawne

- Deklaracja Praw Dziecka – zbiór postulatów dotyczących zapewnienia dzieciom właściwych warunków życia i rozwoju, uchwalony 20.11.1959 r. na XIV sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ
- k.k. – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2019 r. poz. 1950)
- Konstytucja RP – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
- Konwencja o Prawach Dziecka – Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20.11.1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 ze zm.)
- k.p.c. – ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2019 r. poz. 1460 ze zm.)
- k.r.o. – ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2019 r. poz. 2086 ze zm.)
- nowelizacja z 2008 r. – ustawa z 6.11.2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 220, poz. 1431)
- nowelizacja z 2015 r. – ustawa z 24.07.2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. poz. 1199)
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka – zbiór praw człowieka i zasad ich stosowania, uchwalony 10.12.1948 r. w Paryżu przez Zgromadzenie Ogólne ONZ rezolucją 217/III A

Czasopisma i publikatory

- AmJFP – American Journal of Forensic Psychology
- AmJFT – The American Journal of Family Therapy
- AP – American Psychologist
- CFLQ – Children and Family Law Quarterly
- CYSR – Children and Youth Services Review
- DK – Dziecko Krzywdzone
- FCR – Family Court Review

FLQ	- Family Law Quarterly
JAmAPL	- The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law
JCC	- Journal of Child Custody
JDR	- Journal of Divorce and Remarriage
JFP	- Journal of Family Psychology
JMF	- Journal of Marriage and Family
JPA	- Journal of Personality Assessment
JPf	- Journal of Psychotherapy and The Family
JSI	- Journal of Social Issues
NP	- Nowiny Psychologiczne
OSN	- Orzecznictwo Sądu Najwyższego
PA	- Psychological Assessment
PB	- Psychological Bulletin
PFS	- Problems of Forensic Sciences
POW	- Problemy Opiekunczo-Wychowawcze
PPPL	- Psychology, Public Policy, and Law
PR	- Problemy Rodziny
SiR	- Społeczeństwo i Rodzina

Inne

PA	- <i>parental alienation</i> (alienacja rodzicielska)
PAS	- <i>parental alienation syndrome</i> (syndrom oddzielenia od opiekuna)
SN	- Sąd Najwyższy

WPROWADZENIE DO DRUGIEGO WYDANIA

Zainteresowanie, jakim cieszyło się pierwsze wydanie książki, stosunkowo szybko wyczerpany nakład i związane z tym trudności dostępu do niej sprawiły, że wydawnictwo zwróciło się do mnie z propozycją jej wznowienia. Ponieważ jednak od chwili jej wydania upłynęło dziewięć lat, wymagała uważnego przejrzenia i aktualizacji niektórych treści. Psychologia (także sądowa) jest nauką młodą, ale szybko się rozwijającą. Zaostrzyły się wymogi dotyczące diagnozy psychologicznej. Pojawiły się nowe, znaczące pozycje dotyczące wielu omawianych tu zagadnień, zaszły też zmiany w przepisach prawnych dotyczących problematyki rodzinnej i opiekuńczej, zdezaktualizowały się niektóre terminy, inne nabrały nieco innego znaczenia. Także moje poglądy (a mam nadzieję, że również zasoby wiedzy) uległy pewnym modyfikacjom. Wszystko to wymagało uwzględnienia w tekście oddawanym na nowo do rąk osób zainteresowanych tematem.

Jak gwałtowne zmiany zachodzą w obrazie polskiej rodziny i jak bardzo zbliża się ona pod względem sposobu funkcjonowania do modelu rodziny zachodnioeuropejskiej, widać najlepiej, gdy czyta się po upływie niepełnej dekady podrozdział rozdziału I poświęcony tej tematyce. Coraz częściej młodzi ludzie, zwłaszcza podejmujący życie rodzinne (niekoniecznie sformalizowane), mieszkają samodzielnie, dziadkowie stają się coraz mniej znaczącymi osobami w życiu wnuków, coraz aktywniej oboje rodzice uczestniczą w wychowaniu dzieci, a po rozstaniu zabiegają o bezpośredni udział w ich codziennym życiu. Nierzadkim wyzwaniem stają się rodziny wielokulturowe, LGBT itd. Jednocześnie usztywniają się postawy konserwatywne, demonstracje sprzeciwu wobec „odrzućcia tradycyjnych wzorów polskiej rodziny” i braku tolerancji dla odmienności. Pokonałam jednak pokusę poszerzenia tego podrozdziału o te wątki, ograniczając się do kosmetycznych zmian z dwóch powodów: kierunek tych zmian został już zarysowany, a badania własne rodzin rywalizujących o opiekę nad dziećmi zrelacjonowane w drugiej części książki, chociaż oddawały istotę głównych przemian, były osadzone na ich początkowym etapie.

W parze z transformacjami obyczajowymi, indywidualizmem i świadomością własnych uprawnień idzie zmiana postaw dotyczących autorytetu sądu i biegłych wydających opinie. W ostatnich latach orzeczenia sądu, dowody, które były w nich wykorzy-

stywane, a także postawy prezentowane przez konkretnych biegłych dostarczających dowody z opinii i samych sędziów dość powszechnie poddawane są krytyce rodziców zaangażowanych w sprawy dotyczące uregulowania władzy rodzicielskiej i kontaktów z dziećmi po rozstaniu. Zmieniają się także – w odpowiedzi na przemiany obyczajowe i oczekiwania społeczne – regulacje prawne dotyczące problematyki rodzinnej i opiekuńczej.

W rozdziale II, który wymagał największych modyfikacji w stosunku do tekstu zamieszczonego w pierwszym wydaniu książki, opisane zostały te przepisy, które mają znaczenie dla sytuacji konfliktu rodzicielskiego. Położyłam w nich nacisk na kierunek zachodzących zmian formalnoprawnych, co wymagało przedstawienia zarówno zarysu stanu obowiązującego na początku XXI w. (w okresie prowadzenia badań psychologicznych relacjonowanych w tej książce), jak i istotnych nowelizacji Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 2008 i 2015 r. Starałam się powoływać wyłącznie na komentarze autorytetów z zakresu prawa, chociaż w kilku miejscach pozwoliłam sobie na osobiste refleksje dotyczące tego, w jaki sposób funkcjonujące przepisy i kierunek wprowadzanych zmian przekładają się na sytuację psychologiczną rodziny, możliwości zapewnienia jej pomocy specjalistycznej oraz jakie z tego wynikają zobowiązania, ograniczenia i możliwości dla biegłych psychologów. Rozdział ten zapewne okaże się mało użyteczny dla prawników, mam jednak nadzieję, że pozwoli uporządkować podstawową wiedzę przydatną biegłym psychologom i innym specjalistom zajmującym się rodziną uwikłaną w kontekst prawny. Pragnę w tym miejscu wyrazić szczególnie serdeczne podziękowania sędziemu Sądu Najwyższego w stanie spoczynku Bronisławowi Czechowi oraz prof. Markowi Andrzejewskiemu za cenne uwagi do tego rozdziału.

Rozdział III w części poświęconej zaburzeniom relacji między rodzicami i dziećmi poszerzony został o badania dotyczące problemu alienacji rodzicielskiej, które były prowadzone w ostatnich latach. Pomimo że zostały one przedstawione w obszernym rozdziale innej książki¹, uznałam, że ze względu na poważne kontrowersje wokół tego tematu i często kierowane przez sąd w tezach dowodowych pytania o PAS (syndrom R.A. Gardnera) wymaga on aktualizacji i rozwinięcia także w tym miejscu. Opisałam również inne zjawisko, określone przez B. Garbera terminem „dziecko kameleon”.

Rozdział IV, poświęcony kompetencjom wychowawczym rodziców, wymagał modyfikacji opisu z perspektywy prawniczej oraz w odniesieniu do współpracy w ocenianiu tych umiejętności pomiędzy prawnikami a psychologami, których ocena jest potrzebna w każdym wypadku rozstrzygnięcia o władzy rodzicielskiej i kontaktach z dzieckiem. Ten rozdział został uzupełniony o współczesny stan wiedzy na temat warunków rozważania opieki (pieczy) naprzemiennej oraz potencjalnych korzyści i zagrożeń z nią związanych.

¹ A. Czerederecka, *Izolowanie dziecka od drugiego z rodziców po ich rozstaniu* [w:] *Rodzina w sytuacji okolorzodowej. Współczesne dylematy psychologiczne i prawne*, red. A. Czerederecka, Kraków 2018.

Rozdział V został uzupełniony o informacje dotyczące metod badania osobowości wprowadzonych w Polsce w ostatnich latach, a przydatnych do badania kompetencji wychowawczych.

Do części drugiej pracy, stanowiącej opis własnych badań dotyczących zależności między dyspozycjami psychicznymi rodziców a behawioralnymi wskaźnikami kompetencji wychowawczych, wprowadzono tylko poprawki kosmetyczne oraz nieliczne nowe komentarze.

Alicja Czerederecka

WPROWADZENIE DO PIERWSZEGO WYDANIA

Oddawana do rąk Czytelników książka stanowi próbę uzupełnienia znaczącej luki w literaturze specjalistycznej dotyczącej szczególnego zjawiska, jakim jest rywalizacja rodziców o uczestniczenie w opiece nad dziećmi po rozbiegu rodziny. Jest ono tym bardziej godne uwagi, że wraz ze zmianami społeczno-obyczajowymi można oczekiwać coraz większego zainteresowania obydwójga rodziców udziałem w wychowaniu dzieci w przypadku rozstania. Jednocześnie dotychczasowe doświadczenia wskazują, że brak porozumienia częściej prowadzi do nasilenia konfliktu, poczucia krzywdy i poszukiwania wsparcia w prowadzonej walce (m.in. przez rozwój organizacji broniących praw przedstawicieli poszczególnych płci) niż do poszukiwania rozwiązań kompromisowych. W ten sposób pozytywne aspekty tego zjawiska zawarte w autentycznym zainteresowaniu obojga rodziców aktywnym udziałem w opiece ustępują aspektom negatywnym: angażowaniu dzieci w konflikt z byłym partnerem, manipulowaniu nimi, stosowaniu wobec nich przemocy emocjonalnej. W tych okolicznościach dzieci, zamiast łatwiej zaadaptować się do zmienionych warunków wychowawczych, przeżywają nasilone poczucie destabilizacji, konflikt lojalności i czują się zmuszane do dokonywania wyboru pomiędzy dwiema najważniejszymi dla nich osobami. To prowadzi do zaburzeń w ich rozwoju psychicznym i do nieprawidłowej socjalizacji.

Warto zatem jak najdokładniej poznać i zbadać mechanizmy leżące u podstaw tych problemów, aby móc podejmować działania zapobiegawcze i korygujące. Przedmiotem mojego zainteresowania było ustalenie zależności pomiędzy dyspozycjami psychicznymi rodziców, którzy podejmują rywalizację o dzieci, a ich kompetencjami wychowawczymi. Szczególną uwagę poświęciłam roli, jaką odgrywają oddziaływania rodziców ukierunkowane na kształtowanie relacji dziecka z drugim opiekunem – byłym partnerem. Szukałam odpowiedzi na pytania, czy źródła tych zachowań tkwią w osobowości rodziców, czy mają raczej charakter sytuacyjny oraz jaki jest ich związek z kompetencjami wychowawczymi.

Te problemy stały się przedmiotem badań zreferowanych w książce. Wykorzystana metodologia jest efektem moich wieloletnich doświadczeń w pracy biegłego, wymagającej doboru jak najdokładniejszych i najbardziej miarodajnych narzędzi, które

pozwoliłyby na podstawie krótkotrwałego kontaktu z rodziną ocenić kompetencje wychowawcze rodziców i zaproponować rozwiązanie sytuacji wychowawczej optymalne z punktu widzenia dobra dziecka. Warto podkreślić, że kierowanie się interesem dziecka, znacznie bardziej niż w jakichkolwiek innych obszarach, pokazuje ścisłą zgodność pomiędzy wymogami Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (a w konsekwencji oczekiwaniami sędziego zlecającego wydanie opinii) i etyką zawodową psychologa, który tę opinię opracowuje.

Problemy badawcze, które sobie postawiłam, wywodzą się zatem bezpośrednio z praktyki. Badaną grupę stanowili rodzice, których kompetencje wychowawcze były oceniane w związku z wydawaniem opinii dotyczącej uregulowania opieki nad dziećmi na potrzeby sądu. Dlatego wnioski z przeprowadzonych badań obok walorów poznawczych mogą mieć istotne znaczenie praktyczne, zarówno dla psychologów pełniących funkcje biegłych, jak i tych, którzy zajmują się pomocą rodzinie: doradców, mediatorów i terapeutów.

Dla uzyskania większej przejrzystości i ułatwienia korzystania z tekstu pojęcia, które są definiowane lub szerzej omawiane, zostały zapisane pogrubionym drukiem.

Pierwsza część książki, obejmująca pięć rozdziałów, zawiera relację na temat podstawowych osiągnięć psychologii rodziny, wychowawczej oraz sądowej, a także nauk pokrewnych, do których odwoływałam się w prowadzonych badaniach. Zostały także omówione uregulowania prawne dotyczące sytuacji wychowawczej w rozbitej rodzinie w warunkach rywalizacji pomiędzy rodzicami o uczestniczenie w opiece nad dziećmi. Uwzględniłam także najnowsze zmiany w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym odnoszące się do wykonywania władzy rodzicielskiej, choć w okresie, kiedy prowadziłam badania, nie były one jeszcze wprowadzone.

W rozdziale I przedstawiłam definicję rodziny, jej strukturę i funkcje. Tej problematyce poświęcono bardzo dużo miejsca w literaturze socjologicznej i psychologicznej, toteż na potrzeby tej książki ograniczyłam się do zarysowania problemu. Jednocześnie z uwagi na znaczącą rolę zachodzących zmian społeczno-obyczajowych poświęciłam im odrębny podrozdział. Następnie opisałam najważniejsze ustalenia literatury przedmiotu dotyczące więzi uczuciowych w rodzinie oraz poglądy na temat roli płci opiekuna w wychowaniu dziecka.

Rozdział II poświęcony jest regulacjom prawnym, które musi uwzględniać psycholog, podejmując się wydawania psychologicznych opinii sądowych w sprawach dotyczących uregulowania opieki nad dziećmi. Obejmują one podstawowe prawa i obowiązki rodziców, wynikające z tego konsekwencje dla wykonywania przez nich władzy rodzicielskiej oraz kierowanie się nadrzędną zasadą dobra dziecka w rozpatrywaniu kwestii opiekuńczych. W tym rozdziale opisałam także najnowsze regulacje prawne z tego zakresu wprowadzone 13.06.2009 r.

Rozdział III dotyczy specyfiki funkcjonowania rodziny rozbitej. Rozpoczyna się on od wskazania przyczyn rozbitcia rodziny, jego przejawów oraz warunków ułatwiających pokonywanie powstałego kryzysu. Dalej opisane zostały objawy, które w tych okolicznościach najczęściej pojawiają się u poszczególnych członków rodziny. W wypadku dzieci zwróciłam uwagę na zjawiska charakterystyczne dla kolejnych etapów rozwoju psychicznego. Następnie przedstawiłam zaburzenia wzajemnych relacji pomiędzy rodzicami i dziećmi oraz skutki angażowania dzieci w konflikt. W tym rozdziale szerzej zaprezentowałam budzącą wiele kontrowersji koncepcję R.A. Gardnera², a także badania własne z tego zakresu. Wskazałam także ważniejsze motywy, jakimi kierują się rodzice, podejmując starania o przejęcie opieki nad dziećmi, oraz zrelacjonowałam opisany przez Hirigoyern³ mechanizm molestowania moralnego.

Rozdział IV skupia się na podstawowych kwestiach dotyczących kompetencji wychowawczych rodziców. Opisałam w nim podstawowe założenia procesu wychowania w rodzinie oraz dokonałam przeglądu stylów i postaw wychowawczych rodziców. Przedstawiłam własną definicję kompetencji wychowawczych, a następnie zreferowałam poglądy teoretyków i praktyków na temat narzędzi psychologicznych przydatnych do ich oceny. Rozdział zamykają informacje o rozumieniu kompetencji wychowawczych w literaturze prawniczej.

Rozdział V stanowi relację z nielicznymi dostępnymi w literaturze psychologicznej informacjami dotyczącymi diagnozowania osobowości rodziców na potrzeby opinii psychologicznych, dotyczących uregulowania opieki nad dziećmi. Rozdział ten otwierają definicje podstawowych pojęć związanych z badaniem osobowości, wykorzystywane w niniejszej pracy: osobowość, jej struktura i dynamika, dyspozycje psychiczne oraz dojrzałość psychiczna i społeczna. Przedstawiłam też własne spojrzenie na osobowość człowieka. Dalej omówione zostały badania dotyczące uwarunkowań osobowościowych rodziców oraz ich znaczenia dla rozwoju psychicznego dzieci. Szczególną uwagę poświęciłam opisowi dotychczasowych badań własnych z tego zakresu.

Druga część pracy obejmuje rozdziały od szóstego do dziesiątego referujące przeprowadzone badania. W rozdziale VI przedstawiłam metodę badań: cel pracy, pytania i hipotezy badawcze, operacjonalizację zmiennych, opis badanej grupy oraz zastosowanych narzędzi badawczych. Wyjaśniłam przyczyny wyboru testu Rorschacha jako narzędzia do badania dyspozycji psychicznych rodziców oraz opisałam podstawowe założenia testu i opracowany na tej podstawie model osobowości, w obrębie którego wyróżniłam pięć obszarów: podstawową strukturę

² R.A. Gardner, *Parental Alienation Syndrome vs. Parental Alienation. Which diagnosis should evaluators use in child custody disputes?*, AmJFT 2002/2.

³ M.F. Hirigoyern, *Molestowanie moralne. Perwersyjna przemoc w życiu rodzinnym*, Poznań 2002.

psychiczną, procesy poznawcze, procesy emocjonalne, obraz własnej osoby oraz postawę wobec otoczenia. Wskazałam też, jakie miejsce w tym modelu zajmuje dojrzałość psychiczna i społeczna jednostki. Następnie opisałam szczegółowo skonstruowaną na potrzeby prowadzonych badań skalę do pomiaru behawioralnych wskaźników kompetencji wychowawczych. Trzy podstawowe kategorie kompetencji wychowawczych stanowią w niej: wykorzystanie przez rodziców własnych możliwości obiektywnych, stymulowanie rozwoju dzieci w poszczególnych obszarach funkcjonowania oraz sposoby realizowania celów wychowawczych. Czwarta kategoria, mierzona niezależnie, a wyodrębniona ze względu na szczególną rolę, jaką odgrywa w warunkach rywalizacji rodziców o udział w opiece nad dziećmi, to kształtowanie przez opiekuna relacji dziecka z drugim z rodziców. Zależności pomiędzy tymi czterema kategoriami zostały przedstawione w postaci modelu graficznego. W rozdziale tym zostały także opisane procedura badawcza oraz przebieg prowadzonych badań.

Rozdział VII zawiera szczegółową charakterystykę osobowości rodziców rywalizujących o powierzenie opieki nad dziećmi, ich kompetencji wychowawczych oraz kształtowania relacji dziecka z drugim opiekunem. Pokazuje ona, że badani reprezentują szczególną populację, wyróżniającą się nie tylko na tle innych rodziców, ale także na tle tych, których związek uległ rozpadowi.

Rozdział VIII omawia zależności uzyskane w przeprowadzonych badaniach. Zostały one przedstawione w czterech etapach. Pierwszy obejmuje opis relacji pomiędzy dyspozycjami psychicznymi rodziców a ich kompetencjami wychowawczymi zarówno na poziomie ogólnym, jak i w poszczególnych kategoriach i podkategoriach. Drugi etap stanowi analiza zależności pomiędzy dyspozycjami psychicznymi rodziców a kształtowaniem przez nich relacji dziecka z drugim opiekunem. Trzeci etap to przedstawienie korelacji pomiędzy kształtowaniem relacji dziecka z drugim opiekunem a kompetencjami wychowawczymi rodziców. Ostatni, czwarty etap obejmuje różnice między płciami w odniesieniu do dyspozycji psychicznych, kompetencji wychowawczych oraz przejawów kształtowania relacji dziecka z drugim opiekunem.

W rozdziale IX podsumowałam uzyskane wyniki i w ich kontekście ustosunkowałam się do postawionych hipotez badawczych. Szczególny nacisk położyłam na próbę rozróżnienia czynników pierwotnych, wtórnych oraz takich, których działanie nasila się przez sprzężenie zwrotne.

Ostatni rozdział X to wnioski końcowe, które stanowią konkluzje wypływające z uzyskanych wyników, próbę uporządkowania roli poszczególnych dyspozycji psychicznych, wskazanie kierunków dalszych badań dotyczących tej tematyki, a także wskazówki co do praktycznego wykorzystania zdobytych informacji.

* * * *

Oddając tę pracę do druku, pragnę wyrazić serdeczne podziękowania Pani Teresie Jaśkiewicz-Obydzińskiej i Panu prof. Krzysztofowi Gierowskiemu za zachętę do podjęcia badań i wsparcie udzielane w trakcie ich prowadzenia. Szczególne podziękowania należą się Paniom dr hab. Barbarze Szmigielskiej oraz dr hab. Marii Beisert za cenne rady i wskazówki, a także za zachętę do stworzenia książkowej wersji pracy.

Alicja Czerederecka

CZĘŚĆ PIERWSZA

Rozdział I

RYWALIZACJA O DZIECKO W KONTEKŚCIE PSYCHOLOGII RODZINY

1. Definicja rodziny, struktura rodziny i jej funkcje

Rodzina i małżeństwo, jako zjawiska powszechne, są przedmiotem zainteresowania wielu nauk, zwłaszcza społecznych i humanistycznych, takich jak socjologia, psychologia, prawo, pedagogika, historia czy filozofia. Autorzy definiujący te pojęcia odwołują się głównie do literatury socjologicznej, kładąc nacisk na obszary własnego zainteresowania. Rozwój socjologii pozwolił bowiem na bardziej uniwersalne spojrzenie, uwzględniające zmiany historyczne i różnice międzykulturowe. Jest to tym bardziej istotne, że znaczne przekształcenia w strukturze i funkcjach małżeństwa oraz rodziny, do których doszło w ostatnim pięćdziesięcioleciu (i nadal obserwuje się ich znaczną dynamikę), wymagają ciągłych modyfikacji i uściśleń.

W socjologii określa się **małżeństwo** jako instytucję „umożliwiającą społeczeństwu realizację zadań wiążących się z prokreacją i socjalizacją swych członków oraz określających stosunki pokrewieństwa w ramach grupy, w tym przede wszystkim przypisujących dzieciom ich rzeczywistych lub domniemanych rodziców”⁴.

Rodzina jest definiowana jako „duchowe zjednoczenie szczupłego grona osób skupionych we wspólnym ognisku domowym aktami wzajemnej pomocy i opieki, oparte na wierze w prawdziwą lub domniemaną łączność biologiczną, tradycję rodzinną i społeczną”⁵. Warto zwrócić uwagę, że już ta definicja nie zawiera warunku małżeństwa, odmiennych płci osób, które dają podstawę rodzinie, ani dziecka jako konsekwencji ich związku⁶. Obecnie popularna jest szeroka definicja T. Szlendaka, którą warto przytoczyć ze względu na poruszane w tej książce problemy. Według niej „ro-

⁴ F. Adamski, *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Kraków 2002, s. 14.

⁵ F. Adamski, *Rodzina. Wymiar...*, s. 29.

⁶ Por. T. Biernat, *O przemianach definiowania rodziny i ich konsekwencjach*, SiR 2009/1.

dzina to grupa krewnych, powinowatych, przyjaciół oraz innych aktorów skupionych wokół rodzica z dzieckiem, najczęściej matki⁷.

Rodzina spełnia wszystkie podstawowe kryteria **grupy społecznej**: dzielenia wspólnego losu, istnienia struktury społecznej w formie relacji statusu i ról, pozostawania we wzajemnych interakcjach, autokategoryzacji (czyli spostrzegania siebie jako członka tej samej kategorii społecznej) i przypisywania do tej samej kategorii przez innych ludzi⁸.

Polskie **ustawodawstwo nie definiuje pojęcia rodziny**, kierując najczęściej poszczególne normy do jej określonych członków. T. Smoczyński zwraca uwagę na trwałą, „nieprzemijający” charakter rodziny⁹. Podkreśla on, iż sam termin pochodzący od czasownika „rodzić” wskazuje na osoby pochodzące od siebie lub od wspólnego przodka, toteż fundamentem rodziny jest para składająca się z mężczyzny i kobiety, a nie jednorodna płciowo. Takie rozumienie rodziny determinuje obowiązujące obecnie w naszym kraju przepisy prawne, chociaż wprowadzane w ostatnich latach przepisy unijne coraz bardziej poszerzają uprawnienia osób LGBT (np. przez wymóg uznawania małżeństw jednopłciowych zawartych w krajach członkowskich, w których są one dopuszczalne).

W **psychologii wychowawczej** częściej spostrzega się rodzinę z punktu widzenia interesów dziecka. Według *Słownika psychologii* rodzina to „naturalne środowisko wychowawcze dziecka, podstawowa grupa społeczna. Tworzą ją osoby, które łączą związki małżeństwa, pokrewieństwa lub adopcji, mieszkają wspólnie, współdziałają zgodnie z podziałem ról¹⁰. W najwęższym znaczeniu rodzina składa się z matki, ojca oraz potomstwa¹¹. Ta właśnie grupa, zwana przez socjologów nuklearną, jest przedmiotem zainteresowania niniejszej pracy.

Rozpatrując problematykę rodziny, początkowo koncentrowano się w psychologii na jednym kierunku oddziaływań – rodziców na dzieci. Wzrost popularności teorii systemów przyczynił się do zainteresowania wzajemnymi relacjami pomiędzy wszystkimi członkami rodziny. W **ujęciu teorii systemów** zwraca się uwagę na specyficzne cechy organizacyjne, w związku z czym rodzina traktowana jest jako „struktura składająca się ze wzajemnie od siebie zależnych grup osób, które dzielą historię, przeżywają jakiś stopień społecznej więzi emocjonalnej i wprowadzają strategie interakcji potrzebne indywidualnym członkom rodziny i grupie jako całości¹². Człowiek rozpatrywany jest w kontekście społecznym jako uczestnik grupy rodzinnej. Takie po-

⁷ T. Szlendak, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Warszawa 2011, s. 114.

⁸ R. Brown, *Procesy grupowe. Dynamika wewnątrzgrupowa i międzygrupowa*, Gdańsk 2006.

⁹ T. Smoczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze. Analiza i wykładnia*, Warszawa 2001.

¹⁰ M. Ligęza [w:] *Słownik psychologii*, red. J. Siuta, Kraków 2005, s. 244.

¹¹ A.S. Reber, *Słownik psychologii*, Warszawa 2000.

¹² M. Plopa, *Psychologia rodziny: teoria i badania*, Kraków 2005, s. 15.

dejsie sprawilo, ze obszar badan oprócz osobowości poszczególnych jednostek, ich postaw i oddziaływania na pozostałych członków rodziny obejmuje także sposób spostrzegania przez pozostałych członków rodziny, formy wzajemnego komunikowania się i zależności zachodzące pomiędzy poszczególnymi podsystemami w rodzinie¹³.

Określenie rodziny jako **instytucji społecznej** wiąże się z przypisaniem jej określonych funkcji oraz specyficznego układu stosunków między osobami odgrywającymi w niej określone role, które są poddane społecznej kontroli. Podstawowe **funkcje współczesnej rodziny**, niezbędne do życia i prawidłowego działania społeczeństwa, to prokreacja, socjalizacja i więzi uczuciowe¹⁴. Pierwsza z nich prowadzi do utrzymania ciągłości biologicznej społeczności, druga polega na wprowadzaniu swoich członków w życie społeczne i przekazywaniu im dziedzictwa kulturowego, trzecia zaś obejmuje życie intymne małżonków oraz zaspokajanie potrzeb uczuciowych w obrębie relacji pomiędzy rodzicami a dziećmi oraz pomiędzy rodzeństwem.

Przekazywanie dziedzictwa kulturowego polega na wprowadzaniu młodego pokolenia w normy i wartości stanowiące dorobek kulturowy. Odnoszą się one do sposobów zaspokajania potrzeb w sferze biologiczno-popędowej, psychiczno-uczuciowej, społeczno-kulturowej i świadomościowo-moralnej. Rodzice stanowią dla dzieci pierwsze wzory postępowania, pod ich wpływem kształtują się pojęcia etyczne i religijne dzieci. Istota procesu socjalizacji sprowadza się do naśladowania zachowania osób z najbliższego otoczenia i stopniowej interioryzacji określonego systemu norm i wartości na bazie kształtującej się świadomości przynależności grupowej. Daje to jednostce poczucie bezpieczeństwa, identyfikacji i społecznej akceptacji. Od tego, na ile prawidłowo przebiega ten proces, zależy jej przystosowanie społeczne.

Rodzina jako instytucja pełni też funkcje ekonomiczne (zabezpiecza dobra materialne swoich członków), opiekuńcze (wspiera tych członków, którzy mają trudności w samodzielnym zaspokajaniu swoich potrzeb), stratyfikacyjne (zabiega o odpowiedni status społeczny) oraz integracyjne (poddaje społecznej kontroli zachowania poszczególnych członków i rodziny jako grupy).

Bardziej uproszczony i ukierunkowany podział funkcji rodziny przedstawiany jest w psychologii wychowawczej. Jej przedstawiciele wymieniają bowiem dwie podstawowe funkcje rodziny: prokreacyjną i wychowawczą, która podlega stałej dynamice wraz z rozwojem dziecka, skupiając się na kształtowaniu i zaspokajaniu potrzeb we wszystkich obszarach rozwoju psychicznego dziecka. Zdaniem M. Przetacznik-Gierowskiej rola wychowawcza rodziny sprowadza się zatem do kształtowania osobowości dziecka¹⁵.

¹³ M. Braun-Galkowska, *Metody badania systemu rodzinnego*, Lublin 1991.

¹⁴ F. Adamski, *Rodzina. Wymiar...*

¹⁵ M. Przetacznik-Gierowska, Z. Włodarski, *Psychologia wychowawcza*, Warszawa 1994.

Alicja Czerederecka – doktor nauk humanistycznych; od wielu lat zajmuje się problemami związanymi z ostrym konfliktem rodzicielskim dotyczącym formalnoprawnego uregulowania sytuacji dziecka po rozstaniu rodziców; opiniuje dla potrzeb sądu; szkoli psychologów, prawników oraz innych specjalistów zajmujących się rodziną uwikłaną w rozstrzygnięcie na drodze sądowej sporu dotyczącego aktywnego udziału rodziców w wychowaniu dzieci; głównymi obszarami jej zainteresowań, prac badawczych i publikacji są problemy związane z kompetencjami wychowawczymi rodziców, zaburzeniami obserwowanymi u dzieci pozostających w obszarze tego konfliktu, a także zagadnienia metodologiczne i etyczne dotyczące opiniowania psychologicznego; autorka i współautorka wielu publikacji z tego zakresu, a także opracowań poświęconych narzędziom wykorzystywanym do diagnozy psychologicznej.

W książce omówiono problemy psychologiczne pojawiające się w związku z podwójnym kryzysem w rodzinie – rozstania rodziców oraz ich rywalizacji o uregulowanie na drodze prawnej kwestii związanych z udziałem w wychowaniu dzieci. Analizie poddano współczesną literaturę przedmiotu ze wskazaniem podstaw prawnych. Autorka przedstawia m.in. własne badania dotyczące dyspozycji psychicznych, które mają istotne znaczenie dla kompetencji wychowawczych rodziców, w tym ich umiejętności uchronienia dziecka przed negatywnymi konsekwencjami rozstania i zaadaptowania się do nowej, trudnej psychologicznie sytuacji, w jakiej się znalazło.

W drugim wydaniu najszerzej rozwinięte zostały tematy, które w ostatnim okresie są przedmiotem szczególnych kontrowersji w odniesieniu do regulacji formalnoprawnych sytuacji dziecka po rozstaniu tych rodziców, którzy mają rozbieżne wizje wychowania dzieci i własnego w nim udziału – alienacja rodzicielska oraz piecza (opieka) naprzemienna.

Publikacja jest przeznaczona dla sędziów, adwokatów, prokuratorów, biegłych psychologów, pedagogów i psychiatrów opiniujących w sprawach rodzinnych i opiekuńczych oraz specjalistów pracujących z rodziną w kryzysie związanym z rozstaniem rodziców. Będzie również cennym źródłem wiedzy dla rodziców ubiegających się o aktywne sprawowanie pieczy nad dzieckiem po rozstaniu, a także pracowników naukowych oraz studentów prawa i psychologii.

ZAMÓWIENIA:

INFOLINIA 801 04 45 45

ZAMOWIENIA@WOLTERSKLUWER.PL

WWW.PROFINFO.PL

ISBN 978-83-8187-055-9

